

*Fig. 1. Lejonkulan invid vallgraven till Stockholms slott.
Oljemålning av Govert Camphuysen 1661 (Uppsala universitetsbibliotek).*

”Nyss visades i Uppsala två små nyfödda lejonungar”

Om svenska lejon

INGVAR SVANBERG

Under 1800-talet och en bit in på 1900-talet var kringresande menagerier vanliga i Sverige. De ägdes av firmor som Andreas Lehmann, Gustaf Eisfeldt, Albert Philadelphia och Heinrich Scholz. Djuren köptes hos djurhandlarfamiljen Hagenbeck som 1848 börjat sin verksamhet i Hamburg, från olika djurparker grundade under 1800-talet som hade överskottsexemplar (Berlin 1844, Köpenhamn 1859, Helsingfors 1889) eller i enstaka fall direkt från jägare, sjöfarande och andra som tagit sig an vilda djurungar och sedan fött upp dem. Många gånger övertogs djuren av nya sällskap när ett menageri lagts ner, vilka därmed fick göra ytterligare turnéer. Dessa menagerier tryckte också upp kataloger, ibland en ny i varje större stad där man stannade till, vilket ger oss vissa möjligheter att följa deras färdvägar i Sverige.¹

Menagerierna, som hade inslag av cirkusverksamhet med uppvisande av dressyrnummer, var ingalunda några

renodlade svenska angelägenheter, utan de turnerade i hela Norden och Ryssland, men också på kontinenten. Kleebergs menageri ("det største i Verden" enligt en annons i Danmark 1878), som senare också besökte Uppsala, uppger sig ha visat upp sina djur i städer som Christiania, London, Paris och Wien. Katalogtexterna är ganska stereotypa, men innehåller ibland lite bakgrundsinformation rörande de enskilda djuren, något som ger oss intressanta inblickar i tidens hantering av vilda djur. Vi får därigenom också ett hum om en tidsanda som attraherades av exotism och sensationer.

Även pressen följde intresserat de ambulerande menageriernas verksamhet. I en tidningsnotis från den 24 november 1888 heter det "Nyss visades i Upsala två små nyfödda lejonungar från Scholz menageri". Uppenbarligen föddes lejonungar även i andra menagerier i Sverige vid denna tid, ty notisen fortsätter, "Nu hafva också tre lejonungar skådat dager der i Eisfeldtska menageriet". Lejonfödslar i Sverige, kanske rentav i Uppsala? Dessa uppgifter ådrog sig förstås min uppmärksamhet och gjorde att jag började intressera mig för lejon i Sverige.²

Bakgrund

Nämnda exempel var, visade det sig, ingalunda de enda lejon som föddes i fångenskap vid denna tid. Vi kommer att redovi-

sa flera lejonfödslar i det sena 1800- och tidiga 1900-talets Sverige. Trots små burar och primitiva villkor tycks lejonen ha varit ganska lätta att fortplanta i fångenskap, långt innan modern djurhållning på mera vetenskaplig grund ens var påtänkt.

Denna artikel tar avstamp i uppsalianska och stockholmska lejon, men gör även utblickar i övriga delar av Sverige. Det är ofrånkomligt att andra i fångenskap hållna större kattdjur och exotiska djurarter berörs i sammanhanget. Artikeln handlar om vårt intresse för exotism och om vårt behov av makt, men också om människans mångfacetterade förhållande till sina medarter. Människans relationer till andra djur utgör en viktig del av vår kulturhistoria. Jag tror inte vi kan förstå historien utan att också undersöka hur djur påverkar mänskliga samfund och viceversa. Det är därför en viktig uppgift – inte minst för etnobiologiskt och kulturzoologiskt orienterade forskare – att studera de biokulturella domäner som uppstår i kontakten mellan djur och människa. De möten som sker när djuren hålls i fångenskap är förstås särskilt angelägna att undersöka.³

Lejonet, *Panthera leo* (Linnaeus, 1758), är som bekant ett flocklevande kattdjur. Linné anger i *Systema naturae* "Africa" som hemvist för lejonet, och ursprunget till de(t) exemplar hans beskrivning utgår ifrån (Linné såg förmodligen aldrig ett levande exemplar), har av den amerikanska zoologen Joel Asaph Allen stipulerats

till "Berberkustregionen i Afrika, eller mera specifikt Constantine [=Qacentina] i Algeriet". Nominatformen härstammar alltså från Nordafrika. Numera är lejonets utbredning ganska fragmenterad med spridda förekomster i mellersta och södra Afrika samt en liten restpopulation om drygt 400 individer i Girskogen i provinsen Gujarat i nordvästra Indien. Denna indiska spillra tillhör underarten *Panthera leo persica* (Meyer, 1826), som tidigare haft en betydligt större utbredning i sydvästra Asien. Ännu för hundra år sedan hade lejon dessutom en omfattande utbredning i större delen av Afrika, med undantag av Saharas ökenområde i norr och det tropiska regnskogsområdet i världsdelens mitt. Mänsklig expansion har lett till att antalet vilda lejon sjunkit snabbt i antal under det senaste århundradet. Flera underarter har redan försvunnit i vilt tillstånd, bland andra berberlejonet, *Panthera leo leo* (Linnaeus, 1758), och kapelejonet, *Panthera leo melanochaita* (C. E. H. Smith, 1858). Möjligen lever de kvar i fångenskap. Kapelejonets taxonomiska status är för övrigt omstritt.⁴

Vilda lejon har också funnits i Europa och Västasien. Det är omvitnat att det fanns lejon på Balkanhalvön under antiken. Herodotos omnämner på 400-talet före vår tideräkning början lejon i Makedonien, där de förekom i ett område mellan floderna Néstos och Acheloos, men arten skall ha utrotats på europeisk mark före omkring år 80. Däremot var in-

försel av lejon till Konstantinopel och Rom och möten med arten i Levanten så pass vanliga att man även uppe i Norden så småningom nåddes av ryktet om dem, fastän de, som skriftställaren och zoologihistorikern John Bernström framhåller, var mest kända genom hörsägen, bildkonsten och litteraturen. Det är förstas inte uteslutet att nordmän från Mälardalen i det så kallade veringagardet hade kommit i kontakt med lejon i Bysans under 1000-talet.⁵

Med hjälp av Bibeln fick man under medeltiden kunskap genom konkreta skildringar av riktiga lejon också i Norden. Lejonet, "starkast bland djuren, som inte viker för någon" (Ordspråksboken 30, 29), omtalas på åtskilliga ställen i Bibeln. Berättelserna om Daniel i lejongropen (Daniels bok 6), Simson som slet sönder ett lejon med bara händerna (Domarboken 14, 5–6) och herdedrängen David som måste kämpa mot både björn och lejon när han vaktade sin faders får (Första Samuelsboken 17, 34–35) var under århundraden välkända för nordbor.

Berättelserna beledsagades redan under medeltiden av dramatiska bilder i kyrkorna, som kunde ge en uppfattning om lejonens utseende. Såväl Daniel i lejongropen som Simsons kamp med lejonet förekommer på målningar av bland andra Albertus Pictor i flera uppländska kyrkor. Som förlaga har använts avbildningar i den medeltida *Biblia pauperum*.⁶

Lejonkulor

Djurhetsning, det vill säga slagsmål mellan djur respektive mellan djur och människa, som ett slags underhållning är belagt sedan antiken. Det har förstås anor ännu längre tillbaka i tiden och lever fortfarande kvar i Europa, numera i form av kamphundar, tjurfäktning och tuppfäktning (alltjämt lagligt på Kanarieöarna). I det medeltida Sverige fick man vanligtvis nöja sig med björnar som ställdes mot hundar. På den europeiska kontinenten däremot förekom lejon i skilda kungliga sammanhang. I Konstantinopel hörde exempelvis lejon till den bysantinske kejsarens statussymboler och där lär ännu på 1100-talet djurhetsningar med lejon ha förekommit. Fram till 1414 fanns en vida ryktbar lejongrop i Rom, en på sin tid populär sevärdhet. En ensartad anläggning fanns också i Avignon på 1300-talet, förmodligen också långt senare. Lejon fanns att beskåda även i de kungliga menagerierna i England från år 1100 (från 1200-talet på Tower i London) och i Frankrike från 1250-talet.⁷

Även om lejon länge kunde importeras från Västasien (Syrien) och Nordafrika, där arten fram till 1800-talets senare hälft förekom i vilt tillstånd, skedde uppfödningar av lejon i fångenskap på europeisk mark redan på 1270-talet. Gustave Loisel berättar i sitt stora verk om menageriernas historia, hur man periodvis härbärgerade inte mindre än 30

djur på en särskilt inrättad lejongård i Florens. Härifrån donerades eller avyttrades på platsen födda lejonungar till aristokratiska och kungliga gårdar runt om i Europa, även om de aldrig tycks ha nått Norden.⁸

I anslutning till Erik XIV:s kröning i Uppsala 1561 anordnades djurhetsningar till gästernas förnöjelse. Till kröningsfesten hade man förgäves försökt att från utlandet införskaffa lejon och andra exotiska djur. Erik XIV var en kung med pretentioner och exotiska djur skulle förstås ha skänkt kröningen en helt annan glans än vad svenskfångade björnar lyckades göra. Men det blev inga lejon i Uppsala 1561.⁹

Det skulle emellertid inte dröja länge innan lejon på nytt omtalas i källorna. Hösten 1567 eller våren 1568 kom möjligen ett eller flera lejon till Stockholm. Då byggdes nämligen innanför stora porten på Stockholm slott "ett leijone Hus" av sten. Där skulle lejonen inhysas, och av läget att döma kan man misstänka att de samtidigt skulle tjäna som gårdvarar. Ännu ett lejonhus, nu vid Nya ladugården, anlades i samband med förberedelserna inför Eriks bröllop med Karin Månsdotter 1568. Lejonhuset var beläget i närheten av nuvarande Hötorget. Så särskilt långlivade kunde Eriks lejon knappast bli. Vi har heller inga helt entydiga bevis på att lejon verkligen infördes till Sverige under Erik XIV.¹⁰

Helt säkert är emellertid att brodern

Johan III införskaffade lejon till Sverige. Den 18 juli 1586 skickade han anvisningar till Per Brahe om hur man skulle förfara med det lejon som hovet fått i gåva av en engelsk adelsman, och som hölls bundet i kedjor på Helgeandsholmen. Uppdraget blev att bygga ett lejonhus, som skulle vara delat i två eller tre rum. Vidare anmodades Per Brahe se till att såväl lejon som dess skötare försågs med föda och vara underhållna. En Tomas Engelsman, som förmodligen följt med lejonet från de brittiska öarna, omnämns som lejonvaktare. Han återfinns i källorna ännu 1594, men om det ger någon fingervisning om lejonets livslängd kan vi inte säga. Förmodligen är detta densamme Tomas som av hertig Karl år 1596 tillförsäkrades samma ställning och årslön, som tidigare. Har vi då ett nytt lejon i Sverige?¹¹

Vid Karl IX:s kröning i Uppsala i mars 1607 nämns inga lejon, utan då var det återigen hundar som hetsades mot en björn. I en ögonvitnesskildring berättas att "en hoop hundhar hissades på en stoor biörn, then the icke hålla mera skadde än på thet ena ögadett".¹²

Drottning Kristina fick i augusti 1644 inte ett lejon, men väl en leopard som gåva av hertigen av Kurland, Jakob I (Jakob Kettler). Det slutade emellertid med förskräckelse. I april 1647 fick Räntekammaren nämligen utbetala 40 daler silvermynt "till den pijgans begrafning som aff Leoparden bleff ihälrjffwin". Djuret bör väl rimligtvis ha avlivats efter detta.

Skinnet av leoparden tycks ha tagits tillvara, och omnämns i en källa 1651. Bernström menar för övrigt att det nog inte handlade om en leopard, utan snarare en gepard (*Acinonyx jubatus*), som var vanlig vid furstehåven i Sydeuropa och i österled. Den hade tidigare en vidsträckt utbredning i Central- och Sydvästasien.¹³

Djurhetsning i kunglig regi

Inför drottning Kristinas kröning i oktober 1650 kom dock ett lejon till Sverige. Detta lejon hade tillhört Rudolf II, men tagits som krigsbyte 1648 i Prag och med fältmarskalken Hans Christoffer von Königsmarck förts till Sverige. Väl i Sverige hade det först hållits i "gamla vedgården" vid slottet. Men i september 1648 började man bygga ett lejonhus av tegel och korsvirke med två lejonstallar, samt en kammare för lejonvaktaren. I juli 1650 kompletterades det hela med en lejongård som omgärdades av höga murar. Detta stod färdigt i god tid till kröningen i november 1650.¹⁴

Vi återfinner en livlig skildring från den djurhetsning som förevisades i anslutning till krönings spelen i västgöta-prästen och riksdagsmannen Jonas Petri dagbok:

"Effter middagh war it Spectaculum med allahanda diur, som insleptes vthi een gård, hwil-

ken murat war in vnder Slotzmuren på dhen sidhan, som wether åt Bålhuset. Först sleptes it Leion och een Buffeloxe tilhopa. När Leionet reste sikh vp, lop Buffeloxen vnder dhes bringor, ath Leionet nästan föll omkull; så skiötte Leionnet inthet mher om Buffeloxen. Sädan sleptes Leionnet och een stor Biörn tilhopa, reste sikh något litet emoot hwar andra, men gingo strax ifrån whar andra. Leionnet gick dher medh och lade sikh i een wråå i gården; Leionet [c:Biörnen] gick baack om dhet, steeg på dhet och beet dhet några bitandhe i Ryggen, men Leionnet skakade honom aff sikh och slog litet effter honom, men skiötte inthet mehr om honom. Lukan drogz vp; dher medh gick leionnet in i sitt hws"¹⁵

Två veckor senare, den 27 november, släppte man på nytt in björnen till lejonet, men björnen kom inte ut förrän efter mörkrets inbrott. Då kom den ut med blodigt huvud, berättar Johan Ekeblad i ett brev:

"lejonet och björnen hafva återigen varit ihopsläppte, oansedt de en annor ingen stor skada gjorde, till dess att när de ville släppa lejonet in uti hans hus, sprang björnen strax in till det, där de då något refvos. Och kunde de intet bringa ut den sedan, förr än det allt mörkt var kom björnen ut med ett blodigt hufvud".¹⁶

Ytterligare djurhetsningar med nämnda björn ägde rum de kommande veckorna, men lejonet nämns inte i källorna. Däremot noterar den värmländske stu-

denten Petrus Magni Gyllenius (1622–1675) i sin resedagbok att när han passerar Stockholm i juni 1652, att "den 11 war iagh och besågh leyionet, hvilket hwar ett grymt diur".¹⁷

Detta lejon blev uppenbarligen ganska långlivat. För att hålla det vid god vigör försågs det också med leksaker. Lejonvaktaren får 1655 likvid för ett stort träklot han beställt för lejonets räkning. "Bredvid slottet mot söder är ännu det gamla böhmiska lejonet vid liv, som kejsar Rudolf lät föra till Prag och som togs vid erövringen av nämnda stad Prag anno 1648", noterade Erik Dahlberg i en reseberättelse omkring 1662. År 1663 var lejonet uppenbarligen dött.¹⁸

Karl XI, som med John Bernströms formulering "tycks ha skänkt sina talrika favoritdjur all den tillgivenhet som hans medfödda tafatthet hindrade honom att ägna hovets damer", hade åtskilliga exotiska arter (apor, papegojor) i den trädgård som inrättats för ändamålet i sydvästra hörnet av det gamla slottet, men vad vi kan se inga lejon. Däremot fick han 1685 en isbjörn i gåva från tsar Peter. Isbjörnen förvarades på Helgeandsholmen i Stockholm. Riksdagsmannen Olof Bodinus, som 1686 såg isbjörnen simma i Strömmen berättar: "Såg [...] een hwit biörn stånda ut med strömen i it långt skaak, hwilken går i watnet, föder sig aff fisk, och kan långa stunder wara under watnet, hade intet aldeles sådant hufvud som andra biörnar utan längre trut".

Denna isbjörn avbildades också av David Klöcker Ehrenstrahl och målningen finns bevarad. Det i sammanhanget noteras att detta inte var den första isbjörnen som kommit till Sverige, utan redan 1626 fanns en sådan i staden. Förmodligen blev den inte långlivad. Foderstaten talar emot det. Enligt kammararkivets räkenskaper inköptes för isbjörnens räkning 1626 tunnviss med mjöl.¹⁹

Lejon i 1700-talets Stockholm

I försök att blidka de s.k. Barbareskstaterna, som ofta plundrade förbipasserande skepp, etablerade Sverige ett slags diplomatiska förbindelser med de nordafrikanska härskarna på 1720-talet. Svenska fartyg skulle inte plundras av deras pirater, medan Sverige i utbyte försåg den algeriske deyen tribut i form av vapen, ammunition, mastträd, ankartåg och annat. De tre skepp som förde denna sjöskatt till Nordafrika hade på återfärden med sig två lejon, tre "tigrar" och en vildkatt i gengåvor. Dessutom hade man haft med sig strutsar, men de hade inte klarat transporten. Några tigrar finns som bekant inte på den afrikanska kontinenten. Måne det handlade om leoparder, som ännu i 1800-talets litteratur kunde kallas "afrikanska tigrar"? Ännu troligare är förstås att det rörde sig om geparder.²⁰

Gåvorna från deyen i Alger var äm-

nade åt Fredrik I och djuren ankom till Stockholm via Göteborg den 30 augusti 1731. Djuren inrättades tillfälligt i drabantstallet på Skeppsholmen. Rovdjuren väckte förstas berättigad nyfikenhet hos allmänheten. Under tiden fick hovintendenten Carl Hårleman i uppdrag att bygga en särskild byggnad för djuren. Ett "algeriskt djurhus" skulle anläggas vid nuvarande Hötorgets södra sida. Den bevarade ritningen visar att det skulle röra sig om en ganska stor byggnad i putsat tegel med galler för fönstren. Byggnaden innehöll 5 celler för djuren, var och en med ett litet foderrum framför. Den stod färdig sommaren 1732. Men lejonen och "tigrarna" fick aldrig flytta in i byggnaden, utan den blev istället bostad åt hitresta kontinentala hantverkare som skulle delta i slottsbygget. August II av Polen uttryckte nämligen sitt intresse för dessa lejon. Han ville ha dem till det menageri han inrättat vid sitt jaktlott i Neustadt. Fredrik I samtyckte och djuren skickades iväg med segelfrakt till Lübeck. Som foder åt rovdjuren medfördes inte mindre än 60 får. Redan i oktober 1731 lämnade lejonen i Sverige.²¹

Det blev alltså en kort sejour, men nya lejon anlände dock snart till Stockholm. Kungen fick nämligen hösten 1732 inte mindre än tre lejon som gåva från sultanen av Marocko. Till en början förvarades de provisoriskt på Djurgården. Där byggde man också ett särskilt djurhus, kallat Lejonkulan, som stod färdigt 1733. Den

låg ungefär vid södra gaveln av nuvarande Nordiska museet. Området mellan Nordiska museet och Biologiska museet vid Skansen bär fortfarande namnet Lejonslätten, vilket minner om lejonens tid ute på Djurgården. En slaktare Olof Ascher hade fått kontrakt med Överstemarskalkämberet att förse lejonen med mat. Detta kontrakt löpte under många år. Aschers änka och son anhöll därför vid flera tillfällen om att betalningen skulle ökas, eftersom djuren behövde mera föda ju större de blev. Ännu 1741 levde lejonen, men några år senare måste ett av dem ha dött. Enligt Gösta Berg är det ett av dessa lejon som blev uppstoppat och nu förvaras på Gripsholm. Det omnämns i en artikel i *Den Svenska Fataburen* 1768 som "Detsamma Lejon, som K. Fredrik fick till skänks af Algerierna för många år tillbaka, fans här uppstoppadt". Notisen ger vid handen att det i så fall skulle handla om ett av de lejon som anlände redan 1732.²²

Anläggningar och fodret måste ha kostat åtskilligt. Det var knappast billigt att hysa lejon i svensk fångenskap. Gösta Berg visar att djuren fanns kvar, antingen gåvorna från 1733, eller genom ytterligare lejon. I ett memorial från 1741 heter det att en jägaredräng med flit skötte det till Djurgården för någon tid sedan anlända lejonet. John Bernström menar, säkert med rätta, att lejonbeståndet efter hand förnyades under 1700-talet. Vi vet att omkring 1779 anlände från Marocko ett han-

lejon, som lär ha varit särdeles stort och vackert. Det berättas att en grevinna Cederhielm, född Stenbock, vid ett besök hos drottning Sofia Magdalena stod invid lejonburen och konverserade, då plötsligt lejonet sträckte ut sin "plumpa tass" mellan spjälorna och lade den på hennes barm utan att göra henne illa. Grevinnan, som enligt Gunnar Brusewitz "förmodligen var luttrad av det gustavianska hovlivets galanta små övertramp", lät sig emellertid inte generas utan var oberörd tills djuret drog tillbaka sin tass. Händelsen avbildades av konstnären Elias Martin, men tavlan är försvunnen. Georg von Pollet, som i slutet av 1780-talet besökte Stockholm, skriver om Lejonslätten: "Här är även att se det lejon, som Konungen erhållit från Marocko och vars rytande ofta rysansvärt genomtränger trakten". Det lejonet avlivades i april 1792 av överjägmästare Erland Ström, inspektör över Kungl. Djurgården. Lejonet skulle då ha varit 12 år på platsen. Man tog tillvara skinnets och lät stoppa upp det. Det ingick sedan i brukspatron Adolf Ulrik Grills djurkabinett på Söderfors. Grill berättar själv i sitt inträdestal till Kungl. Vetenskapsakademien 1795 att "lejonet står i en spak och ädel ställning, hvilande, på et af naturen i Söderforsens strömfåra swarfvat Granitklot, sin nu mera fredliga fot, som derest den tillåtits i Maroccos ödemarker upnä sin växt, endast blifvit lyftad till seger och förödelse". Senare (1828) skänktes det till

Lejon från Djurgården som var uppställt i Grills naturaliekabinett på Söderfors i nordöstra Uppland, numera i Naturhistoriska riksmuseets samlingar. Foto Ulf Johansson, Naturhistoriska riksmuseet.

Kungl. Vetenskapsakademien, och det finns fortfarande kvar i Naturhistoriska riksmuseets samlingar.²³

Exotiska djur har länge tjänat som furstegåvor. Från Sverige har ett otal renar skickats ut på kontinenten under århundradenas lopp. För utländska besökare (och mottagare) var renar och älgar, då som nu, minst lika exotiska som lejon.

Det svenska kungahuset mottar ju fortfarande djur, exempelvis de elefanter som kungafamiljen fick 2004 från kungen i Thailand och nu återfinns på Kolmårdens djurpark. Lejonet har förstås representerat ett särskilt potentiellt djur i sammanhanget. Att lejon förknippats med kungamakten har levat kvar in i våra dagar, och flera regenter har hållit sig med lejon som

symboler för sin makt. Kejsar Hailie Selassie (1892–1975), "Lejonet av Juda", lät 1948 inrätta en särskild lejonpark i Addis Abeba och dessa djur fanns kvar till 2007, då den nuvarande regimen lät avliva de sista kvarvarande exemplaren. I Temara zoo i Rabat finns de marockanska kungliga lejonerna. De tjänar för övrigt fortfarande som gåvor och lejon därifrån återfinns i flera europeiska djurparker. Vi kan i sammanhanget förstås också erinra om lejonets emblematiske betydelse, inte minst för kungahuset, som symbol för styrka och makt.²⁴

Thunbergs uppsaliensiska lejon

Det är först i och med Linnélärjungen och efterträdaren Carl-Peter Thunberg som mig veterligen ett levande lejon kommer till Uppsala. Carl von Linné hade, med holländska förebilder, byggt upp en liten zoologisk skådesamling i anslutning till den akademiska trädgården på Svartbäcksgatan. I detta vivarium, som Linné kallade det, fanns en rad exotiska djur, bl.a. olika slags apor och lemurer, aguti, tvättbjörnar, marsvin, en rad papegojor, pärlhöns, påfåglar, kasuar, guldfiskar och andra djur, men några större rovdjur höll han sig aldrig med. Påfåglar däremot, producerade man överskott av, och kunde avyttra till herresäten i omgivningen, bland annat Leufsta. Sonen Carl, som under sin korta tid som föreståndare för

trädgården förtvivlat försökte hålla djurbeståndet uppe, lyckades inte särskilt väl. Tvärtom tynade djuren bort och medel saknades för att tillföra nya exemplar. Det blev någon enstaka papegoja, en älg som ställde till en hel del förtret, och faktiskt renar, om vilka vi inte vet särskilt mycket.²⁵

Även Thunberg hade som föreståndare för den akademiska trädgården flera djur – bland annat bedrev man under hans tid en lyckosam avel med knölsvarnar vars ungar kunde avyttras till herrgårdar i Mälardalen. Till skillnad från Linné lyckades Thunberg också skaffa en järv. Den hade skänkts av apotekaren F.J. Juhlin och det berättas att den levde flera år i trädgården.²⁶

Stor uppmärksamhet väckte säkert det lodjur som Thunberg erhöll 1786. Det stackars lodjurets tillvaro blev emellertid inte särskilt roligt. Djurhetsningarnas tid var inte förbi, tvärtom hade det på nytt blivit mode, inte minst i Frankrike. Gustav III vistades under vintern 1786 i Uppsala och såg det som ett slags nöje att bussa hundar på lodjuret, som var en unge, om vilken vi vet att den i färgteckningen var en så kallad varglo och att den kom från Älvdalen: "Vargloungen upphitsade de argaste och största hundar, som kunde öfverkommas, och som med mycken ifver angrepo den samma bunden". Så snart hundarna "en gång fått känna verkan af dess klor, hvarefter bloden syntes utkomma, bjödo de icke på minsta sätt till att vidare angripa".

Thunbergs lejon, numera bevarad i uppstoppad form i Evolutionsbiologiska museets samlingar vid Uppsala universitet. Foto Ingoar Svanberg.

Thunberg noterar att det var också besynnerligt "att om hunden sedan flere gånger kastades på Loën, bjöd hvarken den förra till, att vidare angripa, eller den sednare, att försvara sig". I vilken utsträckning sådan djurhetsning fortfarande var vanlig

vet vi inte, men exemplet ger en viss inblick hur det kunde gå till. Det kan i sammanhanget nämnas att så sent som 1825 arrangerade en menageriägare George Wombwell slagsmål mellan lejon och hundar i England, något som emellertid ledde

till att det brittiska parlamentet grep in och förbjöd verksamheten.²⁷

I början av 1800-talet lades den akademiska trädgården på Svartbäcksgatan ned och istället flyttade den, under Thunbergs ledning, till Botaniska trädgården i den gamla slottsträdgården. Gustav III hade funnit den av Linné anlagda trädgården osund och otillräcklig, varför han på Thunbergs inrådan, lät överlämna Kongl. Slotts-Trädgården till universitetet. Kungen undertecknade gävobrevet den 17 augusti 1787 och därmed kunde anlägganden av en ny botanisk trädgård påbörjas, en process som blev ganska utdragen. År 1788 fick Louis Jean Desprez i uppdrag att färdigställa det planerade orangeri som skulle finnas i trädgården. Vi vet inte så mycket om Thunbergs djur här, men i norra flygeln fanns flera rum avsatta för dem. Orangeriet stod som helhet inte färdigt förrän 1807, men innan dess kunde man ändå inhysa det lejon som Akademien fått i gåva från kungen i oktober 1802. Så uppenbarligen hade hovet fått ytterligare ett lejon i gåva. Möjligen kom det också från Marocko till vilket Sverige fortsatte att betala sjöskatt ända till 1840.²⁸

Men det här lejonet blev till skillnad från djuren i Stockholm inte särskilt långlivat. Redan i början av våren nästkommande år började det nämligen att må dåligt. Adam Afzelius, som då var verksam som demonstrator i botanik, föreslog att man skulle försöka pigga upp djuret

genom att ge den en levande höna, så att den skulle få dricka dess blod. Hönan följdes sedan av en levande kalv. Kanske hjälpte det något. Lejonet föreföll att må bättre av denna kost, men ville ändå inte riktigt tillfriskna. Det fick ytterligare levande djur, men lejonet blev trots det sämre. Det avled den 30 april 1803. Så detta upsaliensiska lejon, förmodligen det mest "exotiska", i varje fall det mest uppseendeväckande, av alla de djur som hållits i fångenskap i universitetets samlingar. Lejonet finns i uppstoppat tillstånd bevarat i Evolutionsbiologiska museets samlingar – vad jag minns – senast visad för publik på Carolina Rediviva 1993 i samband med deras Thunbergsutställning.²⁹

Man fortsatte att ha djur i de särskilt för ändamålet inredda rummen i Linneanum under Thunbergs tid, men rummens placering innebar en sanitär olägenhet varför djurantalet successivt minskades. År 1837 hade man alltså en apa. Det är sista året vi hör något om levande exotiska djur i Linneanum. Anläggningen lades ned och därmed försvann de sista resterna av Linnés vivarium.³⁰

1800-talets ambulerande menagerier

I slutet av 1700-talet hade det börja dyka upp kringresande menagerier – Wandermenagerien – i England, Frankrike

och Tyskland. Dessa hade ingenting att göra med de menagerier som tidigare funnits och då fortfarande fanns i aristokratiska miljöer, utan det här var frågan om show, uppvisning, med kringresande djursamlingar. De ambulerande företagen innehades av förslagna entertainer och estradörer, ofta av kontinentalt ursprung, som svarade på allmogens växande behov av sensationer och exotism.³¹

I mitten av 1700-talet började det anlända utländska sällskap med menagerier också till Sverige. På den nyetablerade marknadsplatsen i Lidköping fick den unge Claës Julius Ekeblad i juni 1763 beskåda ett menageri med dresserade björnar som gjorde konster. Greta Berg i Söderhamn noterade i sin anteckningsbok vid årsskiftet 1768/69 att det kommit några italienare till staden "som förevisade en Comedia, bestående uti Djur: En Kamel, en Björn, några Markattor, Apynjor och Strutsfoglar, väl dresserade i Dans och rara att se uppå". De här djuren måste ju ha visats på åtskilliga platser i Sverige. Från Uppsala rapporterade Arvid August Afzelius 1808: "Distings marknad är en rätt karnevalstid i Uppsala med baler, skådespel, konstridare, björndansare och mera dylikt" och han nämner också "björntämjarens säckpipa", som tyder på att dansande björnar uppträdde där. Björnförevisare var under 1800-talet något av standardutbud på marknader runt om i landet.³²

Det var alltså ganska vanligt att man

visade upp dansande björnar och dresserade apor på marknader och torg. Vi kan här påminna om Carl Michael Bellman som på Skeppsbron bland gycklare och säckpipeblåsare också observerade en man som uppträdde med en tam markatta: "Hvad säger den där gullsmidda Äppeltysken med Markattan på axeln?" frågar han i Epistel 33. Vi kan också erinra om Årstafrun, Märta Helena Reenstierna, som den 3 oktober 1800 antecknade i sin dagbok om ett besök på Årsta gård utanför Stockholm av tvenne italienare eller savojarer med en dansande svart björn och en markatta. Några år senare besökte hon Brunkebergs torg för att bese den första elefanten som kommit till Sverige. Denna elefant turnerade senare runt i landet, och i juni 1806 kom den också till Uppsala, för att senare fortsätta till andra orter.³³

Björnar, vargar och lodjur kunde till nöds tjäna som utbud på menagerierna, men framför allt var det den växande tillgången på utländska djur som möjliggjorde denna verksamhet. Sådana djur hade med de förbättrade kommunikationerna blivit alltmer vanliga på marknaden. De stora kattdjuren var förstas upseendeväckande, så också elefanter och noshörningar. Djuren transporterades ofta i små burar och villkoren lämnade förstas mycket övrigt att önska. Ändå är det förvånansvärt många stora djur som förevisades i Europa även innan modern infrastruktur kom att underlätta transportererna.³⁴

Lejon på Lehmanns menageri som i slutet av augusti 1829 var uppställt på Djurgården. Tecknat och färglagt av Wilhelm von Wright (Ur Färglagda figurer öfver fyra af de sällsyntare djuren uti herr Lehmanns menagerie, 1829).

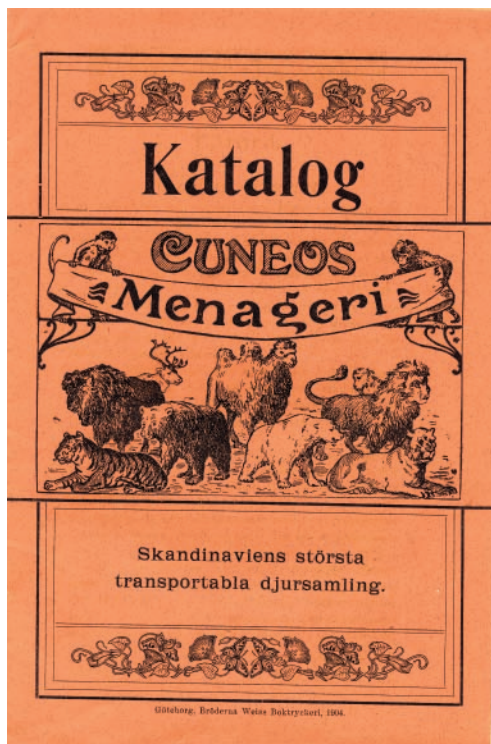
Den 30 juli 1829 kunde den unge konstnären Wilhelm von Wright, relativt nyligen hitkommen från Finland, tillsammans med sin bror Magnus, besöka Andreas Lehmanns menageri som var uppställt på Djurgården i Stockholm. Bland djuren fanns ett lejon, en tiger, en zebra och en gnu, vilka alla avbildades av bröderna. Wilhelm gjorde en vacker avbildning av lejonet, en ståtlig hane med mörk man.³⁵

Enligt en bevarad affisch visade G. Kreutzberg någon gång på 1850-talet "Stort menageri" i Humlegården i Stockholm. På affischen avbildas lejon, tiger och hyena. Menageriet ägdes av tysken Gottlieb Christian Kreutzberg (1810/14–1874) som förutom kontinenten

även besökte Sverige och Ryssland. Ytterligare kringresande menagerier visades i landet under 1800-talet. Deras storhetstid i Sverige inföll från omkring 1875 till tiden kring första världskriget, då järnvägens utbyggnad också förenklade transporter av djuren. Tack vare en ansenlig mängd bevarade kataloger över dessa menagerier har vi, som tidigare nämnts, ganska goda inblickar i djurbeståndet och även de platser man besökte, eftersom katalogerna trycktes upp på nytt gång på gång under turnerandet. De reste runt i hela Sverige, och även Uppsala och Stockholm besöktes av dessa menagerier. Ett bevarat foto av Ivan Laurén från 1904–07 visar elefanter på järnvägsstationen i Uppsala. De tillhörde sannolikt ett menageri. Lejon tillhör närmast standardutbudet i de menagerier som vid åren kring förra sekelskiftet turnerade i landet.³⁶

I åtskilliga fall tycks det vara samma djur som fortsatte att turnera, fast med nya ägare. Vi hittar samma lejon, beskrivna i princip på enahanda sätt, i flera olika kataloger från menagerier med skilda ägare. En isbjörn, som uppges ha infångats år 1900 på 82° nordlig bredd, figurerar i flera häften. Så gjorde också de korsningar mellan jämtländsk gråhund och rysk varghund som visades i början av 1900-talet.³⁷

Katalogerna, som förtecknar djuren efter burarnas uppställning innehåller texter som beskriver djurens bakgrund.

Katalogomslag med rovdjur och andra vilda djur till Cuneos menageri från 1904. Foto Uppsala universitetsbibliotek.

Det framgår av informationen att ibland samsades rentav flera arter i samma bur, exempelvis ett lejon och en tiger. Ibland är uppgifterna hämtade ur Brehms *Tierleben*, inte sällan med sensationella data om djurens farlighet, svårigheten att tämja dem, mängden foder de krävde eller vilken ansenlig ålder de kunde uppnå: "I fångenskap uppnår lejonet 60–70 års

ålder, dock behöfver det god föda och skötsel", heter det exempelvis med en tidstypisk överdrift i en katalog över Eisfeldts menageri 1886. I själva verket torde lejon knappast bli mer än 20 år gamla i fångenskap. Gustaf Eisfeldt, som ägaren hette, hävdar i en annan katalog från året innan att pelikaner "förut ej förevisats i Sverige", vilket säkert kan äga sin riktighet. I en katalog berättas, i samband med presentation av menageriets kräldjur, den sinistra historien om "vår landsman" L. H. Roos af Hjelmsäter som 1827 blev dödad av en *Boa constrictor* i Sydamerika 1827, en ganska osannolik men tydligen sann händelse. Det torde nämligen syfta på den i Värmland födde konstnären Leonard Henrik Roos af Hjelmsäter som mycket riktigt dog i Sydamerika 1827 och familjetraditionen lär bekräfta hans bistra slut.³⁸

C. Paulsen's menageri hade 1888 en mycket imponerande djursamling, med bl.a. "kungslejon", kungstider, jaguar, isbjörn och "grönländska vargar". Även Heinrich Scholz menageri hade en mycket stor kollektion av rovdjur. En annons från 21 maj 1890 berättar att deras lejontämjare hette William Scotty och uppträdde med ett nummer med 7 lejon, 2 hundar och 1 får. I en katalog tryckt 1895 nämns ett omfattande lejonbestånd, bland annat med ett par från Barbariet (Nordafrika), som torde ha tillhört den nu närmast försvunna underarten berberlejon, men också ett från Godahoppssudden,

Katalogomslag med lejon och tiger till C. Paulsens menageri. Foto Uppsala universitetsbibliotek.

som i så fall skulle kunna vara ett exemplar av den likaså försvunna underarten kaplejonet, *Panthera leo melanochaitus* Ch. H. Smith, 1842. Men även ett nubiskt lejon fanns i samlingarna. Vidare hade man flera lejonungar, som var födda i menageriet: tre var födda 1894 och tre ungar var födda i danska Viborg den 25 juni 1895. Vidare hade man en tiger, flera svarta pantrar och leoparder, gepard, jaguar, serval, ozelot, isbjörn, brunbjörn från Norge, japansk björn, näsbjörn, tvättbjörn-

nar, randiga och prickiga hyenor, dingo, stäppvarg från guvernementet Don i södra Ryssland, indisk elefant, 3 zebror, 2 gnu med mera. Cuneo – en annan betydelsefull transportabel djursamling som förtjänar ett närmare studium – hade 1911 till och med en giraff (inköpt 1906 för 12 000 mark) och påstår sig vara det enda resande menageri i Europa som hade detta djur. Förmodligen var det första gången en giraff visades i Sverige. Samma år hade man också "Elefant-Sköldpaddor från Seychellerna" i inte mindre än fyra exemplar som man med en lätt överdrift hävdade var 800 till 1000 år gamla. Exotismen blommade, och om djurens välmående kan man förstås bara spekulera i. Bara att skaffa föda till denna ansenliga mängd stora djur måste ha varit ett bekymmer, kan man tycka. Som exempel kan nämnas den noshörning som Kleebergs menageri visade i Göteborg och säkert annorstädes i Sverige 1878. Den behövde dagligen 60 skålpund hö, förutom potatis, rovor och rågkli, enligt en samtida tidningsnotis.³⁹

Det förefaller inte ha varit några problem att få lejonen att föröka sig i menagerierna, ty även om det rapporterades gång på gång i pressen. Vi har redan nämnt de nyfödda ungar som visades av Scholz i Uppsala i november 1888. I augusti 1891 föddes lejonungar i Stockholm hos Scholtz menageri. Den 15 september 1893 meddelas det: "Tre lejonungar hafva födts i Pulsenska menageriet i

Örebro", med tillägget att "Ungarna äro som halfwuxna kattungar, grågula och trefliga med svarta fläckar på rygg och hufwud och med ögon som redan börja glänsa". Cuneo uppger 1911 att man hade lejon som fötts i Stockholm den 6 oktober 1900 och 23 oktober 1910 i Göteborg. Wilhelmina Perssons menageri visade 1917 ett 9 år gammalt "afrikanskt lejon" som uppges vara fött i Östersund.⁴⁰

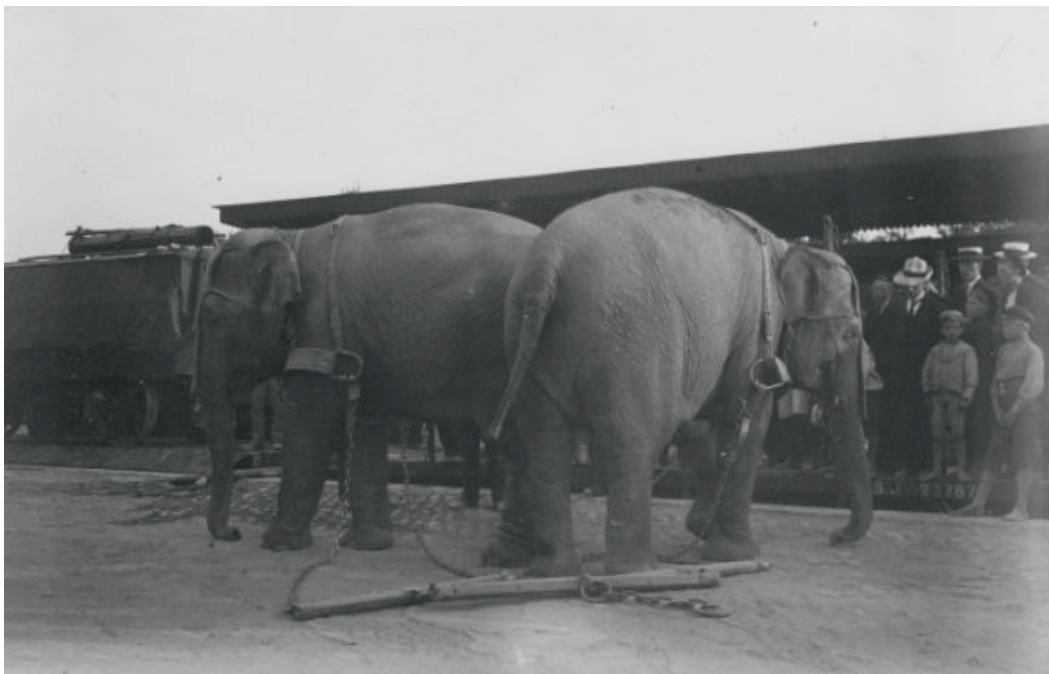
I oktober 1916 förbjöd man uppvisning av djur med kringresande menagerier, men de levde ändå kvar på cirkusar som kunde visa sina djursamlingar mellan föreställningarna. De yngsta bevarade katalogerna är Wilhelmine Miehes menageri som turnerade runt i södra och mellersta Sverige. Vid sidan av djuruppvisning hade man också varje timme artistuppträdande, och detta menageri kom kanske mer att likna en cirkus än de traditionella kringfarande djursamlingarna. Här nämns bland annat berberlejoninnan Lucia, född i Münchens zoologiska trädgård, och en hane, född i Hagenbecks Tierpark. Omkring år 1920 slog Wilhelmine sig ner i Skövde och inrättade en djurpark med bland annat björnar och schakaler.⁴¹

Strävan till en djurpark

Lodjur har ju då och då hållits i fångenskap i Sverige. Linné hade exempelvis möjlighet att studera det lodjur (en så

kallad kattlo) som den franske ambassadören i Stockholm höll tam. Vi har berört Thunbergs lodjur, men vi kan också erinra om brukspatron Johan Wilhelm Grill, som på Ruda gård i Östergötland en tid höll lodjur. År 1850 fick han ett par nyfödda lodjursungar. Av en lycklig händelse råkade Grill ha en katta som just hade fått ungar. Grill lät henne bli fostermor åt lodjursungarna. Den ena dog emellertid snart, men den andra överlevde. Grill tog den ibland med sig ut på promenad kopplad. Han skriver att bland de svenska djur "som jag haft längre eller kortare tider, hvaraf några ganska tama, har ännu intet gjort mig så mycket nöje som denna Lo hittills, genom sin liflighet och vighet, sin trygghet, ja tillgifvenhet för mig".⁴²

Grill var uppenbarligen mycket djurintresserad. Han hade studerat i Uppsala och i Preussen med inriktning på agronomi. År 1848 tog han över gården Ruda i Brunneby socken i Östergötland. Grills huvudintresse tycks ha varit zoologin och han ägnade mycken tid åt djurstudier. Han inrättade en liten djursamling på sin gård, vilken han kunde utöka när han senare tog över Bona gård. En levnadstecknare uppger att det fanns omkring 140 svenska däggdjur och fåglar, fördelade på 49 arter i hans vård. Grill ville skapa en djurpark i Sverige. I Europa hade från mitten av 1800-talet och framöver börjat anläggas stationära zoologiska parker på bred front (Berlin, München, Helsingfors,

Fotografier av exotiska djur som besöker Uppsala är sällsynta i arkiven. Här är två elefanter som omkring 1904–07 kom med järnväg till Uppsala. Foto Ivan Laurén.

Köpenhamn). Grill testamenterade därför grundplåten till en svensk djurpark. Pengarna förvaltades av Vetenskapsakademien.

Men trots Grills pengar och vissa försök, kom något sådant projekt aldrig till stånd. Vi kan här erinra om det ambitiösa uppslag till en svensk djurpark, förlagd till Stockholm, som lanserades 1896 av Gustaf von Sydow. Det här skulle bli en riktig djurpark, även om tonvikten lades på fåg-

lar. Denna idé realiserades emellertid aldrig. Däremot fanns det redan på Djurgården ett stationärt menageri. Stockholms Tivoli, som låg precis utanför Skansens dåvarande område, anskaffade nämligen en ansevärd djursamling med isbjörnar, brunbjörnar, pelikaner och rad andra djur. År 1892 hade man till och med en indisk elefant vid namn Kongo. Av stora kattdjur nämns leopard, kungstiger och puma.⁴³

Det blev Skansen som så småningom

lade beslag på den Grillska donationen, där man under Alarik Behms ledning tjänjde ganska mycket på Hazelius ursprungliga intentioner om enbart nordiska djur, men några lejon eller andra större exotiska rovdjur blev det aldrig mer på Djurgården. Däremot har Skansen alltsedan 1898 med framgång hållit lodjur, vilka ofta reproducerat sig. Det enda exotiska, dvs. icke-europeiska, rovdjur som Skansen fram till 1900-talets senare hälft höll i djurparken var isbjörnar, och det också framgångsrikt. De förökade sig vid åtskilliga tillfällen.⁴⁴

Som nämnts förbjöds menagerierna i sin gamla form i Sverige genom en kunglig förordning den 30 oktober 1916. Deras tid var därmed förbi, även om de levde kvar i cirkusmiljö. Djurparker däremot lät vänta på sig. Ville man se lejon i svensk miljö före 1960-talet var man därför hänvisad till besöka någon turnerande cirkus.

Cirkuslejon på 1950-talet

Cirkusar hade börjat turnera i Sverige i slutet av 1800-talet. De hade en första storhetstid åren kring sekelskiftet. Deras djuruppsättningar återstår dock att kartlägga. Cirkus du Nord hade till exempel inte mindre än 4 elefanter enligt en annons från år 1907. Cirkus Schreiber med sina berömda ryttarnummer var en annan populär cirkus. Enligt en uppgift

hade Cirkus Strassburger, som kom till Sverige 1915, flera elefanter i sina nummer. På 1920-talet blev cirkusar åter populära, och bland annat turnerade Cirkus Schumann i Sverige. År 1927 kom Cirkus Mijares-Schreiber till Sverige. Med krisåren på 1930-talet försämrades möjligheterna för de resande sällskapen. Viss verksamhet förekom ändå. Sålunda grundades den svenska Cirkus Scott 1937 av bröderna Bronett och utvecklades senare till en av Europas största cirkusar.⁴⁵

Flera utländska cirkusar tycks ha varit strandsatta i Sverige under kriget. Med krigsslutet blev det på nytt möjligt för cirkusar att komma till Sverige. Flera cirkusar med europeiska förgreningar turnerade land och rike runt. Redan sommaren 1946 uppträdde Cirkus Schumann, Cirkus Altenburg, Furuvikbarnen, Cirkus Zoo, Cirkus Scott och Cirkus Mijares Schreiber i landet. Särskilt Cirkus Zoo var kända för sina vilda djur i olika nummer. Under 1950-talet blev det att vanligt att turnerande cirkusar hade stora samlingar med rovdjur, bland annat lejon och bengaliska tigrar. Djurskyddsutredningen granskade i mitten av 1950-talet förekomsten, transporten och vården av vilda djur i cirkusar som då turnerade runt i Sverige. En cirkus hade under turnésäsongen 3 lejon och 4 tigrar (och inte mindre än 13 elefanter, 3 zebror, 5 kameler och 2 jakar), en annan 3 lejon, 1 tiger, 2 leoparder och 1 puma som transportrades med tågagnar.⁴⁶

År 1959 var jag på cirkus för första gången i mitt liv. Det enda som jag kommer ihåg av detta uppträdande var tigrar och lejon som hoppade genom brinnande ringar. Året därpå förbjöds stora kattdjur som cirkusdjur och sedan dess har jag heller aldrig varit på cirkus. I Danmark infördes en liknande lag 1962.

Lejon i privat ägo

Nyligen fick Anthony Bourke och John Randall viss uppmärksamhet genom teve, You Tube och med en nyutgåva av deras bok om lejonet Christian som de 1969 hade köpt på Harrods i London. Det berömda varuhuset tillhandahöll då fortfarande exotiska djur. Den smått fantastiska historien om Christian som senare med hjälp av George Adamson släpptes ut i en östafrikansk lejonpark, har de två unga männen själva skildrat i en bok som kom ut 1971, men som på grund av uppmärksamheten på You Tube (klippet hade setts av 14,8 miljoner i augusti 2010) föranledde en ny utgåva 2009. George Adamson hade hunnit bli vida berömd för att tillsammans med sin hustru Joy Adamson ha återanpassat tama lejon, bl.a. Elsa – känd från filmen Born Free – till vilt tillstånd.⁴⁷

Så här i efterhand kan det te sig ganska excentriskt att ha köpt ett lejon som sällskapsdjur, men det var ingalunda någon unik historia, och inte heller specifik

för England, även om en genomläsning av Amateur Menagerie Clubs årsskrift från början av 1900-talet visar en betydligt större entusiasm för exotiska sällskapsdjur där än vad Sverige någonsin uppvisat. Några egentliga hinder för att privat hålla större kattdjur förelåg inte förrän på 1970-talet. Ändå är det ganska få privatpersoner som fört med sig lejon, tigrar, leoparder och andra stora kattdjur hem till Sverige. Sjömän kunde ibland erbjudas allehanda exotiska djur i främmande hamn, men skepparna sa genast nej om någon försökte få ombord en tigerunge. Redan apor kunde väcka indignation, erfor jag från en sjöman som på 1950-talet erbjudits en tigerunge, men nöjde sig med en apa i en indisk hamn. Kocken kastade emellertid apan överbord – det var inget han ville ha överbord.⁴⁸

Stora kattdjur har mera sällan förekommit. Några författare har dock berättat om stora kattdjur de hållit under långresor i utlandet: forskningsresanden Sten Bergman höll lodjur i Korea och naturfotografen Jan Lindblad hade bl.a. tillgång till en tam jaguar och höll själv en margaykatt (*Leopardus weidi*) i Guyana.⁴⁹

På hemmafronten finner vi endast ett fåtal exempel. Föreståndaren för Skansens zoologiska avdelning, Alarik Behm, uppger att han en tid kring förra sekelskiftet hade en puma i sitt hem på Skansen. Den "var lika tam som en hund, i alla händelser tamare än någon katt.

Hon fick gå fritt omkring i min bostad, gjorde aldrig någon skada, och släpptes hon ut, lade hon sig oftast på förstugubron att sova i solskenet". Denna puma hamnade senare som ett slags maskot på ett regemente, men hanteringen av henne ledde till "hennes fördärv".⁵⁰

Ett liknande öde rönt en puma benämnd Måns, om vilken en löjtnant A. Blohm berättar i en artikel från 1915. Måns Puma hamnade efter "långa och krokiga vägar" i Småland, närmare bestämt på Jönköpings regementes förläggning i Skillingaryd hed våren 1913. Den 4 månader gamla pumaungen blev snart populär bland befälen. "Måns var vårt bästa tidsfördriv, när inte tjänsten lade beslag på oss", skriver Blohm. Det slutade dock tragiskt, och man tvingades avliva Måns med en pistolkula. Den bevarades sedan länge uppstoppad i mässens bibliotek. "Måns Puma, markis di Valparaiso, var helt säkert den ståtligaste *huskatt*, som någonsin Sverige haft, och den trevligaste också", avslutar löjtnant Blohm.⁵¹

Mera känd är läkaren Gustaf Allings puma i Höganäs som han införskaffade under en resa i Argentina 1927 och medförde hem. Puman fanns i familjens ägo till dess den dog 1941. Det rörde sig om ett hondjur, men kallades Bob. När Bob avled stoppades hon upp på Naturhistoriska riksmuseet, men har under 1990-talet återbördats till Höganäs, där hon finns utställd i Höganäs museum.⁵²

Fågeluppfödaren och kattdomaren Jan Högberg hade i slutet av 1960-talet såväl fiskarkatt (*Prionailurus viverrinus*) som dvärgtiggerkatter (*Leopardus tigrinus*) i sin vård. Det var vildkatter av mindre format som varit ganska lätthanterliga, åtminstone jämfört med lejon och tigrar. Vi bör förstås också nämna Jan Lindblads tigrar som 1980 föddes upp i det svenska landskapet, dels under vintern i ett bergslags-torp i Nås i Dalarna, dels på en skärgårds-ö i Södermanland under sommaren.⁵³

Vad beträffar tama lejon i privat ägo är de ganska få. Några strödda belägg kan här anföras. Även om möjligheterna för forskningsresanden och storviltjägare måste ha infunnit sig av och till, hittar vi bara få exempel. Prins Wilhelm, som levde ett rikt liv som forskningsresande, storviltsjägare och författare, medförde ett lejon hem från Afrika till sitt slott Stenhammar utanför Flen året innan första världskriget. Lejonet trivdes med sin fullkomliga frihet den hade på Stenhammar: "I min femåriga son fick han en utmärkt lekkamrat, de sprang i kapp och rullade runt på gräsmattan till ömsesidig förnöjelse". Så förflöt "ett par lyckliga sommarmånader", men med första världskrigets utbrott blev prinsen inkallad och valet "stod mellan en kula och Zoologisk Have i Köpenhamn". Lejonet hamnade på zoo, men dog några år senare.⁵⁴

Jan Högberg, numera bosatt på Vildmarksfarmen i västra Uppland, hade i sin

ungdom ett lejon när han fortfarande bodde hemma med sina föräldrar i Hägersten. Högberg har själv skildrat sitt lejon, som hette Raja, i en minnesbok. Raja var med honom överallt, och hon älskade skogspromenader. Det väckte förstås berättigad uppmärksamhet på sin tid, bl.a. medverkade hon i teveprogrammet Hylands hörna. Journalisten Stig "Gits" Olsson skriver i sista numret av tidningen Se om sitt möte med Högbergs lejon:

"Jag minns Volkswagenförsäljaren som i mitten av 50-talet skulle värdera min VW 1200 inför köpet av en ny.

– Va konstigt det luktar i bilen, sa han.

– Ja, ett lejon har bajsat i baksätet, sa jag. Han trodde mig inte, likväl var det sant. Naturvetaren Jan Högberg hade ett lejon inhyst i lägenheten i Hägersten, vilket hade rest grannarna till protest. Ändå var det ett ganska bussigt lejon, vilket SE ämnade bevisa genom att låta Högberg promenera omkring med det samma i centrala Stockholm som med vilken pudel som helst.

På vägen in till stan satt Högberg med lejon framme hos mej som körde. Plötsligt kände jag mig icke längre behärska mitt eget fordon, foten satt nitad vid gaspedalen och en mycket bestämd lejonass pressade den allt hårdare i botten. I trafiksäkerhetens namn fick Högberg ta sitt lejon och bänka sig i baksätet. Sen fortsatte vi.

I Hornstullsbrons krök ner mot gamla biografen Flamman kastade jag in tvåans växel

för att motorbromsa. Alla som kört en VW 1200 med motorn där bak vet vilket motorbrum det därvid uppstår bakom aktre ryggstödet. Det blev för mycket för lejonet, det sket på sig.

Man fick ta mycket med en klackspark om man ville jobba på SE".⁵⁵

Jan Högberg var inte den enda lejonägaren på 1950-talet. Ingenjören och råsaftsfabrikanten Sigvard Berggren (1924–2009) i västgötska Tosseryd kom under en resa i Sudan i kontakt med en lejonunge, vars mor hade blivit skjuten. Sigvard fattade tycke för den lilla ungen som han kallade Simba. När han återvände hem till Tosseryd hade han också Simba med sig. Simba förekommer i filmen *Lejon på stan*, med Nils Poppe (1959). Simba fick snart sällskap av andra djur, bl.a. ytterligare lejon samt leoparden Chui, och 1962 grundade Sigvard Borås djurpark. Enligt en muntlig uppgift från Jan Högberg var det någon, oklart var, som hade en bensinstation (eller liten butik) någonstans i Sverige och som, inspirerad av medieuppgifter om Raja, lär ha skaffat ett lejon som dragplåster. Han fick dock snabbt avsluta den verksamheten.⁵⁶

Ännu på 1970-talet fanns lejon att uppbringa från djurhandlare på kontinenten, till exempel hos Zoo Sensen. I prislistor som jag fick mig tillsända från Walter Sensen i Urberach våren 1974 utbjöds lejonungar för 2 500 DM styck, medan ett 7-årigt avelspar kostade 6 500 DM.

Lejon på zoo

Numera hör lejonen i Sverige hemma på zoo. År 2010 fanns afrikanska lejon i Borås djurpark, Kolmårdens djurpark samt Ölands djurpark. Fram till 2009 fanns också lejon på Frösö zoo, men det ålderstigna, närmare 20 år gamla paret avlivades under året. Junsele djurpark utmärker sig med inlånade vita lejon, som sommartid gästar anläggningen för att tjäna som publikmagneter. De är hämtade från Tyskland.

Från uppsaliensisk horisont återfinns lejon närmast på Parken Zoo i Eskilstuna, som de senaste åren byggt upp en väldigt attraktiv djurkollektion (med bl.a. Sumatratiger, Amurleopard, trädleopard, gepard och puma). Där har man det sällsyn- ta asiatiska lejonet, som är nästan utrotat i vilt tillstånd och förekommer i ett fåtal djurparker världen över. Drygt hundra individer återfinns i europeisk fångenskap, varav tre för närvarande (2010) finns i Eskilstuna. Uppsala däremot får nöja sig med det krönte lejon som ingår i stadens vapenliknande emblem.

Noter

Tack till Gunnar Broberg, Lars Christiansen, Karl Fredga, Jan Högberg, Leif Lindin och Kees Rookmaaker för synpunkter på manuset. För bildmaterial tackar jag Åsa Holmgren och Ulf Johansson.

- 1 Menagerikataloger finns bevarade i småtryckssamlingen på Uppsala universitetsbibliotek. De behandlas i korthet i Dal 1996, 273–275. Om den tidiga djurhandeln i Hamburg, se Hagenbeck 1908, 38.
- 2 Om de familjer som drev menagerier, Hirn 1978 och Brun 2008. Ämnet lejon i Sverige har, utifrån olika perspektiv, tidigare beaktats av Arvidsson 2000, Berg 1937, Broberg 2004 och Bernström 1952. Det otryckta källmaterialet som citeras i flera av dessa skrifter utgår från det som bragts samman av Berg 1937.
- 3 Kalof 2007; Broberg 2004; Svanberg 2008, 2010a.
- 4 Linnaeus 1758, 41; Allen 1924, 221–222; Wozencraft 2005, 546. Det kan nämnas att av bevarade föreläsningssanteckningar framgår att Linné var väl inläst på lejonet och dess förhållande till människan, se Lönnberg 1913, 21–23.
- 5 Bernström 1966, 166.
- 6 Sylwan 1899; Bengtsson 2009.
- 7 Jensen 1937; Loisel 1912, 142; Keeling 2001; Hahn 2003.
- 8 Loisel 1912, 142–145.
- 9 Berg 1937, 314–315
- 10 Berg 1937, 314–315.
- 11 Olsson 1937, 9. Lejontämjaren nämns i *Kungl. klädkammarens räkenskaper. Handskrift i Slottsarkivet, Stockholm 1586 A*, s. 5 a.
- 12 Hahr 1933, 83.
- 13 Berg 1937, 314; Bernström 1952, 73; Ståhlberg och Svanberg 2010.
- 14 Flodmark 1897, 16–19.

- ¹⁵ Petri 1837, 247–248. Johan Ekeblad, som också bevittnade detta, ger en likartad skildring av det som utspelade sig mellan djuren, Sjöberg 1911, 59.
- ¹⁶ Sjöberg 1911, 61.
- ¹⁷ Gardberg och Toijer 1962, 141.
- ¹⁸ Bolin och Wennberg 1925, 15; Schück och Warburg 1927, 443; Berg 1937, 318–319.
- ¹⁹ Bengtsson 2005, 204–205. Bernström, 1952, 72, 74–75. Se också Bernström 1962 om isbjörnar som furstegåvor under medeltiden.
- ²⁰ Om alternativa benämningar på leopard i 1800-talets litteratur, se Sundevall, 1864, 40.
- ²¹ Berg 1937; Brusewitz 1995, 87–88; Arvidsson 2000, 8.
- ²² Berg 1937, 323–324.
- ²³ Löwegren, 1952; Bernström 1952, 82; Brusewitz 1995, 87–88; Arvidsson 2000, 3–9; Grill 1796, 17–18.
- ²⁴ Kniveton 2009; Black m.fl. 1910.
- ²⁵ Svanberg 2007a, 2007b. Linné den yngres djur nämns här och var i brevväxlingen med Abraham Bäck, se Ugglå 1957, 162.
- ²⁶ Swederus 1877, 139. Se vidare Broberg 1971.
- ²⁷ Thunberg 1815, 86. Om kampen mellan lejon och hundar 1824, se Fleig 1996, 48–52.
- ²⁸ Svanberg 2007a, 86–87; Swederus 1877, 139.
- ²⁹ Svanberg 2007b, 142; Mann 2000, 25.
- ³⁰ Thunbergs samling av levande djur är ännu inte studerad i detalj, men en del uppgifter återfinns hos Löwegren 1952, 225 och Svanberg 2007a,
- ³¹ Rieke-Müller och Dittrich 1999; Blunt 1976, 17–21; om resande menagerier i Förenta staterna under 1800-talets förra hälft, se Flint 1996, 98.
- ³² Jensen 1919, 161; Erdmann 1926, 46; Jungmarker 1958, 2010.
- ³³ Berg 1965; Wählberg 1992, 26–28; *Upsala Tidning* 7 juni 1806, 14 juni 1806; Blomqvist och Rosell 1975, 116–119; Svanberg 2010a.
- ³⁴ Afzelius 1901, 46–47. Många exotiska djur förevisades i Europa under medeltid och nyare tid, innan industrisamhällets infrastruktur underlättade denna hantering, se Kurt 1994 (elefanter), Laufer 1928 resp. Ringmar 2006 (giraffer), Rookmaaker 1973 resp. Rookmaaker m.fl. 1998 (noshörningar) samt Svanberg 2010b (valrossar).
- ³⁵ Wright och Wright 1829. Dagboken förtäljer att Magnus avbildade zebra, tiger och älg, medan Wilhelm målade lejon, tiger, antilop och gnuoxe. Endast lejon, tiger, zebra och gnu publicerades, Wright och Wright 2008, 49.
- ³⁶ Om Kreutzbergs menageri, se Rieke-Müller och Dittrich 1999, 39–42. Werner 1925, 89 nämner uttryckligen att lejon förekom i menagerier som kom till Östersund. Lejon nämns exempelvis i Paulsen 1888, 3; Eisfeldt 1885, 1; Eisfeldt 1886, 2; Eisfeldt 1887, 2; Eisfeldt 1888, 2; Scholz 1895, 4–5; Cuneo 1903, 2; Cuneo 1904, 2; Cuneo 1905, 2; Anonym 1907, 2; Basso 1910, 1; Himberg 1910, 2; Olsen 1911, 3; Cuneo 1911, 3; Anonym 1914, 2; Anonym 1917, 2; Persson 1917, 2; Miehe 1919, 2; Miehe 1920, 2. Om elefanter i Sverige, se också Svanberg 2010a. Kort om menagerier i Danmark, Møller Madsen 1970, 89 med suggestiva illustrationer.

- ³⁷ Om isbjörnen, se Cuneo 1903, 4–5, Cuneo 1905, 4, Cuneo 1911, 5, Basso 1910, 7. Olsen 1911, 4, nämner en isbjörn från samma breddgrad, men att den skulle vara född 1906.
- ³⁸ Eisfeldt 1886. Om Leonard Roos af Hjelmäter, se Brusewitz 1982, 98–113.
- ³⁹ Paulsen 1898; *Kalmar* 21 maj 1890, 1; Scholz 1896; Cuneo 1911, 12, 23; *Kalmar* 29 september 1878. Sannolikt rörde det sig om en indisk norrhörning, även om också Sumatranoshörningar importerades på 1870-talet. Denna noshörning finns inte noterad Rookmaaker m.fl. 1998. Även brev från Kees Rookmaaker (Singapore) i augusti 2010.
- ⁴⁰ *Tidning för Wenersborgs stad och län* 14 augusti 1891, s. 3; *Dalpilen* 15 september 1893, s. 3; *Kalmar* 15 september 1893, s. 4; Cuneo 1911, 6; Persson 1917, 2.
- ⁴¹ Miehe 1919, 2; Miehe 1920, 2. Cirkusfamiljen Miehe, som varit välkänd i Danmark där man turnerade fram till 1958, härstammar från Tyskland, se Møller Madsen 1970, 111–117. Vilhelmine Miehe-Persson grundade 1920 "Sköfde djurpark" i Liljeparken i Skövde. Djurparken stängdes 1924, och området användes sedan som folkpark. Numera är det ett bostadsområde, se Beetzen King 2005.
- ⁴² Lönnberg 1913, 26. Om Grills lodjur, se Grill 1852.
- ⁴³ Anonym 1886, 3–6. Rörande etablerandet av kontinentala djurparker hänvisas till Rieke-Müller och Dittrich 1998.
- ⁴⁴ Om lodjur på Skansen se Behm 1906 resp. 1933, 208–211.
- ⁴⁵ För uppgifter om cirkusarnas historia i Sverige, se Wählin 1992 och Söderholm 2008. För en fascinerande vägledning och översikt i konsten att dressera lejon genom tiderna, se Lehmann 1955, 131–152.
- ⁴⁶ Statens offentliga utredningar 1957:38, 36.
- ⁴⁷ Bourke och Rendall 2009; Adamson 1963. Apropå lejon på film. Vi vill här gärna erinra historien om hur Nordisk Film i Danmark i början av 1900-talet inköpte två gamla lejon från Hagenbeck i Hamburg och släppte ut dem på en liten ö i Roskildefjorden, där de sedan sköts ner medan man filmade för *Løvejakten* (1907), med Viggo Larsen som regissör, en därför skandalom-susad film som faktiskt förbjöds i Danmark men kunde visas i Sverige. Den inspirerade till Lundastundernas karnevalsfilm *Lejonjakten* som spelades in år 1908.
- ⁴⁸ Om exotiska djur i engelska trädgårdar (hyenor, lejon, capybaror, krokodiler etc.), se Way 2008.
- ⁴⁹ Bergman 1946, 211–214; Lindblad 1969, 100, 106.
- ⁵⁰ Brehm 1925, 44–45. Detta var ett hondjur och kan alltså inte vara identisk med Måns, även om ödet som regementsmaskot förenar dem.
- ⁵¹ Blohm 1915. Puman levde kvar i människors medvetande i Skillingaryd ännu i mitten av 1900-talet. Någon hade blivit biten av den som barn, en annan hade mött den en natt i "Gropabäcken", meddelande från Lars Christiansen, som växte upp där.
- ⁵² Wikell 1990; Allings puma finns avbildad i *Svensk Uppslagsbok*, se Bergman 1952;

- muntligt meddelande från Staffan Thorman, tidigare avdelningschef på Naturhistoriska riksmuseet. Detta och ytterligare exempel på stora kattdjur i Sverige finns omnämnda också hos Broberg 2004: 73, 494.
- ⁵³ Jan Högborg i mejl till författaren juni 2010, se också Högborg 2001. Jan Lindblad berättar själv om sitt tigerprojekt i en bok från 1982, Lindblad 1982.
- ⁵⁴ Prins Wilhelm 1967, 134–138; Broberg 2004, 384.
- ⁵⁵ Olsson 1981.
- ⁵⁶ Högborg 2001; Berggren 1960, 1963. I USA är det i många delstater fortfarande tillåtet att hålla stora kattdjur som sällskapsdjur. Det lär finnas närmare 15 000 tigrar i privat ägo, vilket kan jämföras med 4 000 i vilt tillstånd i Asien. Entusiasmen för stora kattdjur är inte att ta fel på, åtminstone om man läser materialet på www.exoticcatz.com. I juni 2010 återgavs i internationella media också ett AP-telegram om en djurhandlare Sabah al-Azawi i Bagdad som sålde lejonungar för \$ 6 000 styck.

Litteratur

- Adamson, Joy 1963. *Född fri: berättelsen om lejonet Elsa*. Stockholm.
- Afzelius, Arvid August 1901. *Minnen*. Stockholm.
- Arvidsson, Catrine 2000. Lejon och lusthus på Djurgården. *Kulturvärden* 2000(4), 3–9.
- Allen, J. A. 1924. Carnivora collected by the American Museum Congo Expedition. *Bulletin of the American Museum of Natural History* 47, 73–284.
- Anonym 1886. *Katalog öfver Zoologiska Afdelningen i Stockholms tivoli*. Stockholm.
- Anonym 1907. *Katalog öfver djursamlingen*. Stockholm.
- Anonym 1914. *Djursamlingen i Louissets menageri*. Jönköping.
- Anonym 1917. *Katalog över djursamlingen i menageriet*. Mora.
- Basso 1910. *Katalog över Bassos menageri*. Luleå.
- Beetzen King, Maj-Britt 2005. Vilhelmine Miede-Persson som öppnade djurpark i Skövde. *Billingsbygden* 35, 48–52.
- Behm, Alarik 1906. Im gefangenschaft geborenen Luchse. *Zoologische Beobachter* 47, 58–69.
- Behm, Alarik 1925. *Brehms Djurens liv* 3. *Däggdjuren* 3. Stockholm.
- Behm, Alarik 1933. Från djurparken, i: *En bok om Skansen: till hundraårsminnet av Arthur Hazelius' födelse*, utgiven av Andreas Lindblom. Stockholm, 191–220.
- Bengtsson, Eva-Lena 2005. Kungliga djur, i: *Strömsholms slott*, red. Eva-Lena Bengtsson och Rebacka Millhagen. Stockholm, 192–205.
- Bengtsson, Herman 2009. Simsonmotivet i förlagor och funktion, i: *Albertus Pictor: målare av sin tid*. Vol. 1. *Bilder i urval samt studier och analyser*, red. Pia Melin. Stockholm.
- Berg, Gösta 1937. Lejon, kameler, apor och andra exotiska djur i det gamla Stockholm, i: *Svenska kulturbilder N.F.* 5. Stockholm, 313–336.

- Berg, Gösta 1965. Tama björnar, dansande björnar och björnförare. *Fataburen* 1965, 93–112.
- Berggren, Sigvard 1960. *Simba – mitt lejon*. Stockholm.
- Berggren, Sigvard 1963. *Der Löwe schläft in meinem Bett: ein Leben mit wilden Tieren*. Rüschnikon-Zürich.
- Bergman, Helge 1952. Puma, i: *Svensk uppslagsbok* 23. Malmö, 529.
- Bergman, Sten 1946. *Djur*. Stockholm.
- Bernström, John 1952. Stockholmarens och de vilda djuren, i: *Stockholm 1252–1952: en minneskrift*, red. Magnus von Platen. Stockholm, 67–87.
- Bernström, John 1962. Isbjörn, i: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* Vol. 7, Malmö, 467–471.
- Bernström, John 1966. Løve, i: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* Vol. 11, Malmö, 166.
- Black, Simon, Nobuyuki Yamaguchi, Adrian Harland och Jim Groombridge 2010. Maintaining the genetic health of putative Barbary lions in captivity: an analysis of Moroccan Royal Lions. *European Journal of Wildlife Research* 56, 21–31.
- Blohm, A. 1915. Måns Puma, markis di Valparaiso, i: *En djurbok*, utgiven av Svenska Dagbladet. Stockholm, 138–143.
- Blomqvist, Hans och Carl Magnus Rosell 1975. Elefantens besök. *Rig* 58, 116–119.
- Blunt, Wilfrid 1976. *The Ark in the Park: the Zoo in the Nineteenth Century*. London.
- Bolin, Gunnar och Erik Wennberg 1925. En Stockholmsskildring av Erik Dahlberg från omkring år 1662. *Sankt Eriks årsbok* 1925, 1–36.
- Bourke, Anthony och John Rendall 2009. *Vårt lejon Christian. Historien om tre vänner och deras gripande återförening*. Stockholm.
- Broberg, Gunnar 1971. Järven, filfrassen, frossaren: en studie i zoologisk exotism. *Lychmos* 1971, 181–216.
- Broberg, Gunnar 2004. *Kattens historia: Sverige speglat i djurets öga*. Stockholm.
- Brun, Richard 2008. Akrobaterna Eisfeldt med lindans, vaxkabinett, cirkus och menageri, *Släkthistoriskt Forum* nr 4 2008, 26–29.
- Brusewitz, Gunnar 1982. *Den nöjsamma nyttigheten: om natur och naturskådare i en svunnen tid*. Stockholm.
- Brusewitz, Gunnar 1995. Den kungliga djurparken, i: *Ekoparken: Djurgården – Haga – Ulriksdal*, av Gunnar Brusewitz och Henrik Ekman. Stockholm, 84–109.
- Burger, Joachim och Helmut Hemmer 2006. Urgent Call for Further Breeding of the Relic Zoo Population of the Critically Endangered Barbary Lion [*Panthera leo leo* (Linnaeus 1758)]. *European Journal of Wildlife Research* 52, 54–58.
- Cuneo, G. 1903. *Katalog. Cuneos menagerie. Skandinavians största transportabla djursamling*. Örebro.
- Cuneo, G. 1904. *Katalog. Cuneos menagerie. Skandinavians största transportabla djursamling*. Eskilstuna.
- Cuneo, G. 1905. *Katalog. Cuneos menageri*. Göteborg.
- Cuneo, G. 1911. *Katalog öfver Cuneos zoologiska utställning af lefoande djur*. Göteborg.

- Dal, Björn 1996. *Sveriges zoologiska litteratur: en berättande översikt om svenska zoologer och deras tryckta verk 1483–1920*. Kristianstad.
- Dalpilen 15 september 1893.
- Eisfeldt, Gustaf 1885. *Eisfeldts menageri. Förteckning och beskrifning öfver Menageriets Djur*. Stockholm.
- Eisfeldt, Gustaf 1886. *Eisfeldts menageri. Förteckning och beskrifning öfver Menageriets Djur*. Carlsrona.
- Eisfeldt, Gustaf 1887. *Katalog öfver Eisfeldts menageri*. Linköping.
- Elers, J 1800. *Stockholm*. Vol. 1. Stockholm
- Erdmann, Nils 1926. *Vid hovet och på adelsgodsen i 1700-talets Sverige*. Stockholm.
- Fleig, Dieter 1996. *History of Fighting Dogs*. Neptune, NJ.
- Flint, Richard W. 1996. American Showmen and European Dealers: Commerce in Wild Animals in Nineteenth Century, i: *New World, New Animals: From Menagerie to Zoological Park in the Nineteenth Century*, red. Robert J. Hoage och William A. Deiss. Baltimore.
- Flodmark, Johan 1897. *Bollhusen och lejonkulan i Stockholm: teaterhistorisk lokalstudie*. Stockholm.
- Gardberg, C. J. och Daniel Toijer 1962. *Diarium Gyllenium eller Petrus Magni Gyllenius Dagbok 1622–1667. Värmland förr och nu* 60, 1–347.
- Grill, Adolph U. 1796. *Tal, om Naturaliesamlingen på Söderfors*. Stockholm.
- Grill, Johan Wilhelm 1852. Tam Lo uppfödd af en katta. *Öfversigt af Kongl. Vetenskaps-Akademiens Förhandlingar* 8, 54–60.
- Hagenbeck, Carl 1908. *Von Tieren und Menschen. Erlebnisse und Erfahrungen*. Berlin.
- Hahn, Daniel 2003. *The Tower Menagerie: The Amazing True Story of the Royal Collection of Wild Beasts*. London.
- Hahr, August 1933. Uppsala slott och dess rikssal. *Upplands fornminnesförenings tidskrift* 44, 5–207.
- Himberg, H. 1910. *Katalog öfver H. Himbergs menageri*. Lidköping.
- Hirn, Sven 1978. Konst och konster: artistklanen Lehmann-Legat, i: *Historiska och litteraturhistoriska studier* 43. Helsingfors.
- Högberg, Jan 2001. *Mitt keliga lejon och annat kattliv*. Fjärdhundra.
- Jennison, George 1937. *Animals for Show and Pleasure in Ancient Rome*. Manchester.
- Jensen, Alfred 1919. *Söderhamns historia* Vol. 1. Stockholm.
- Jungmarker, Gunnar 1958. »Med högwederbörligt tillstånd«, i: *Det glada Sverige: våra fester och högtider genom tiderna* 3. Stockholm, 2010–2024.
- Kalmar 15 september 1893.
- Kalof, Linda 2007. *Looking at Animals in Human History*. London
- Keeling, Clinton H. 2001. Zoological Gardens of Great Britain, i: *Zoo and Aquarium History: Ancient Animal Collections to Zoological Gardens*, ed. Vernon N. Kisling, Jr. Boca Raton, FL., 49–74.
- Kleeberg, F. 1878. *F. Kleeberg's menagerie. Förteckning öfver samtliga i menageriet varande djur*. Gävle.
- Kniveton, Tim 2009. The Lion Zoo of Addis

- Abeba, Ethiopia. *The Bartlett Society Journal* 19 (2009), 5–8.
- Kurt, Fred 1994. Elefanten in Zirkus und Zoo, i: *Mensch und Elefant*, red. Wolfgang Stein et al. München: Staatliches Museum für Völkerkunde München, 117–133.
- Laufer, Barthold 1928. *The Giraffe in History and Art* (=Field Museum, Anthropology Leaflet 27). Chicago.
- Lehmann, Alfred 1955. *Tiere als Artisten: eine kleine Kulturgeschichte der Tierdressur*. Wittenberg Lutherstadt.
- Lindblad, Jan 1969. *Mitt gröna paradis*. Stockholm.
- Lindblad, Jan 1982. *Tigrarna: vårt största äventyr*. Stockholm.
- Linnaeus, Carl 1758 *Systema naturae per regna tria naturae, secundum classis, ordines, genera, species cum characteribus, differentiis, synonymis, locis*. 10th edition. Vol. 1. Stockholm.
- Loisel, Gustave 1912. *Histoire des ménageries*. Vol. 1. Paris.
- Lönnberg, Einar 1913. *Linnés föreläsningar öfver djurriket*. Uppsala.
- Löwegren, Yngve 1952. *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet: ett bidrag till zoologiens historia*. Lund.
- Mann, Margaretha 2000. Orangeribyggnaden och Botaniska trädgården. *Kulturvården* 2000(1), 20–27.
- Miehe, Wilhelme 1919. *Katalog över djursamlingen i Wilhelmine Miehes menageri*. Örebro.
- Miehe, Wilhelme 1920. *Katalog över djursamlingen i Wilhelmine Miehes menageri*. Sala.
- Møller Madsen, Kurt 1970. *Markedsgøgl og cirkusløjer*. København.
- Olsen, P. 1911. *Katalog för P. Olsens Menageri och Zoologiska Utställning för levande djur*. Kalmar.
- Olsson, Gits 1981. Festen är över, bollen är död. *Se* 1981, nr 18.
- Olsson, Martin 1937. Stockholms gamla slott. *Ord och bild* 46, 1–17.
- Paulsen, C. 1888. *C. Paulsen's Menagerie. Förteckning öfver Samtliga i menageriet varande djur*. Uddevalla.
- Paulsen, C. 1894. *Katalog. C. Paulsen's menagerie. Förteckning öfver Samtliga i menageriet varande djur*. Jönköping.
- Petri, Jonas 1837. Dagbok, förd vid 1650 års Riksdag i Stockholm. *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 22, 60–248.
- Persson, Wilhelmina 1917. *Katalog över Djursamlingen i Wilhelmina Perssons menageri*. Göteborg.
- Prins Wilhelm 1967. *Episoder*. Stockholm.
- Rieke-Müller, Annelore och Lothar Dittrich 1998. *Der Löwe brüllt nebenan: die Gründung Zoologischer Gärten im deutschsprachigen Raum 1833–1869* Köln.
- Rieke-Müller, Annelore och Lothar Dittrich 1999. *Unterwegs mit wilden Tieren. Wandermenagerien zwischen Belehrung und Kommerz 1750–1850*. Marburg.
- Ringmar, Erik 2006. Audience for a Giraffe: European Expansionism and the Quest for the Exotic. *Journal of World History* 17, 353–397.
- Rookmaker, L. C. 1973. Rhinoceroses in Europe from 1500 until 1810. *Bijdragen Dierkunde* 43, 39–63.
- Rookmaaker, L. C., Marvin L. Jones, Heinz-

- Georg Klös och Richard J. Reynolds (III.) 1998. *The Rhinoceros in Captivity: A List of 2439 Rhinoceros kept from Roman Time to 1994*. The Hague.
- Scholz, Heinrich 1895. *Heinrich Scholz' stora menageri*. Helsingborg.
- Schück, Herman and Carl Warburg 1927. *Illustrerad svensk kulturhistoria 2. Reformationstiden och Stormaktstiden*. Stockholm.
- Sjöberg, Nils 1911. *Johan Ekeblads bref*. Vol. 1. *Från Kristinas och Cromwells hof*. Stockholm.
- Statens offentliga utredningar 1957:38. *Offentlig förevisning av djur. Betänkande med förslag av djurskyddsutredningen*. Stockholm.
- Ståhlberg, Sabira och Ingvar Svanberg, 2010 Wild and feral animals in Russian, Siberian and Central Asian households according to eighteenth-century travel reports. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 93 (in press)
- Sundevall, Carl J. 1864. *Lärobok i zoologien*. Lund.
- Svanberg, Ingvar 2007a. »Deras mistande rör mig så hierteligen«: Linné och hans sällskapsdjur. *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 2007, 11–108.
- Svanberg, Ingvar 2007b. »Kunna lära att hwisla och tala«: Linnés och andras papegojor i 1700-talets Sverige. *Årsboken Uppland* 2007, 115–150.
- Svanberg, Ingvar 2008. På spaning efter svenska valar. *Saga och sed* 2007, 47–64.
- Svanberg, Ingvar 2010a. Indian Elephants at Skansen. *The Bartlett Society Journal* 21.
- Svanberg, Ingvar 2010b. Walruses (*Odobenus rosmarus* (Linnaeus, 1758) in captivity. *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 2010, 97–114.
- Swederus, Magnus Bernhard 1877. *Botaniska trädgården i Uppsala 1655–1807: ett bidrag till den svenska naturforskningens historia*. Falun.
- von Sydow, Gustav 1891. *Zoologisk trädgård eller zoologisk acklimatiseringsanstalt i Stockholm?* Stockholm.
- Sylwan, Otto 1899. Kyrkomålningar i Uppland från medeltidens slut. *Antiqvarisk tidskrift för Sverige*, 14(1), 1–203.
- Söderholm, Inger 2008. *Cirkus i Sundsvall*. Sundsvall.
- Thunberg, Carl-Peter 1815. Underrättelser om den Svenska Katt-Loën, *Felis borealis*. *Kongl. Vetenskaps Academiens Handlingar* 1815, 88–87.
- Tidning för Wenersborgs stad och län* 14 augusti 1891.
- Uggla, Arvid Hj. 1957. Linné den yngres brev till Abraham Bäck 1778. *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 39–40, 138–165.
- Upsala Tidning* 7 juni, 14 juni 1806.
- Way, Twigs 2008. *A Crocodile in the Fernery, Pelicans in the Pond*. Sutton.
- Werner, Anna 1925. Från vaxkabinett till radio: litet om nöjen och förströelser i Östersund under gångna tider. *Jämten* 19, 88–97.
- Wikell, Gösta 1990. Doktor Alling och hans puma, *Kullabygden* 63.
- Wozencraft, W. Christopher 2005. Carnivora, i: *Mammal species of the world: a taxonomic and geographic reference*, red. D. Wilson och D. A. Reeder. 3rd ed. Baltimore, 532–628.
- von Wright, Ferdinand och Wilhelm von

- Wright 2008. *Dagböcker. Konstnårsbröderna von Wrights dagböcker*. Utgivna av Anto Leikola, Juhani Lokki, Torsten Stjernberg och Johan Ulfvens. Vol. 6. Helsingfors.
- von Wright, Magnus och Wilhelm von Wright 1829. *Färglagda figurer öfver fyra af de sällsyntare djuren uti herr Lehmanns menagerie*. Stockholm.
- Wählin, Per Arne 1992. *Cirkus i Sverige: bidrag till vårt lands kulturhistoria*. Stockholm.

Ingvar Svanberg är etnobiolog och verksam som lektor vid Södertörns högskola och forskare vid Uppsala universitet.